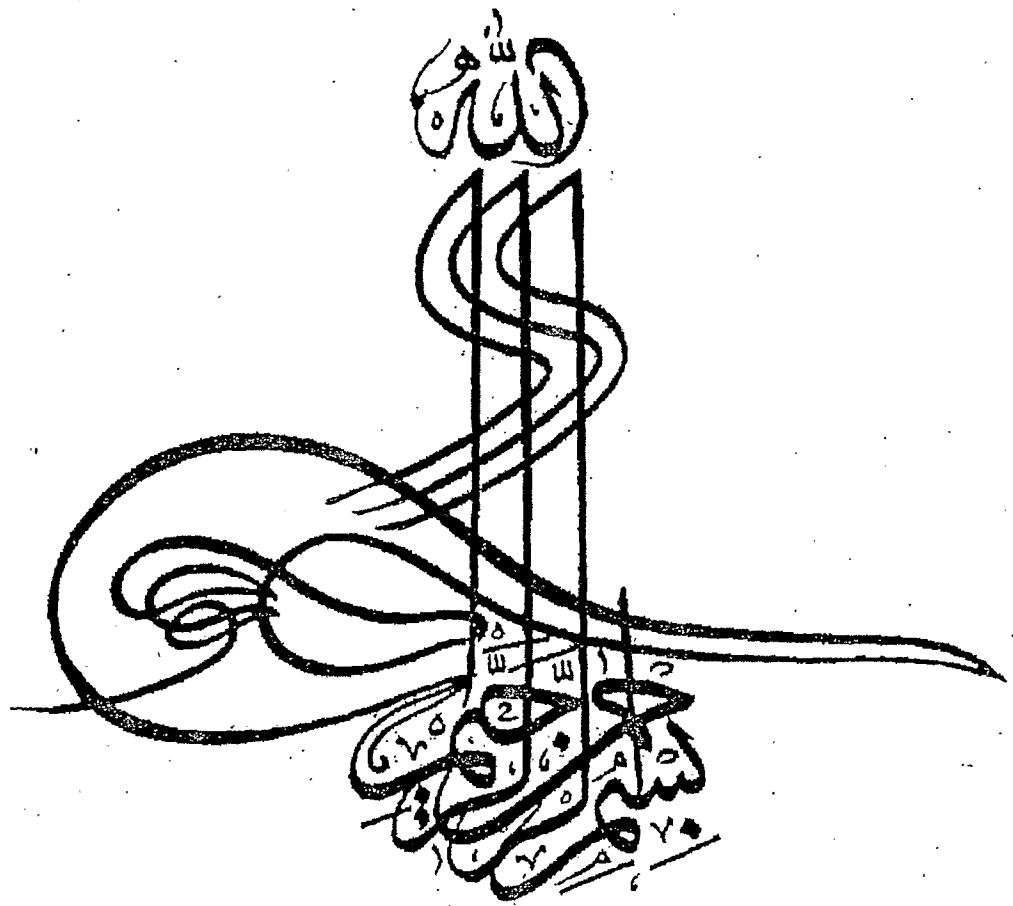
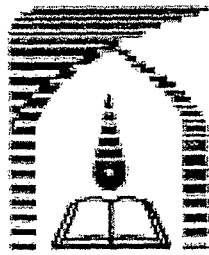

۱۷, ۱, ۱۰۰ / ۰ ۵
۱۷, ۹, ۱۲

۱۰۵۱۰۹

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه

دوره کارشناسی ارشد علوم سیاسی

اهمیت استراتژی قدرت سوم در دوره ی زمانی

(۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰)

محمد فرهادی

استاد راهنما:

دکتر ابوالفضل شکوری

استاد مشاور:

دکتر مسعود غفاری

تیر ۱۳۸۷

کتابخانه مرکزی دانشگاه سindh

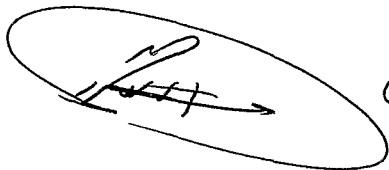
۱۰۵۸۰۹

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیات داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم آقای محمد قریب ..... تحت
عنوان اثر هیپوتی (نفسی) خود بر هیپوتی بیوم در دوره بین زمینی (۱۳۰۱ تا ۱۳۰۴)

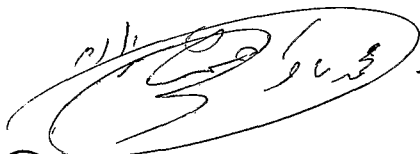
را از نظر فرم و محتوی بررسی نموده و پذیرش آن را برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد
می کنند.

اعضای هیات داوران

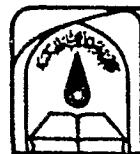
۱- استاد راهنما دکتر ابراهیم العقیلی

۲- استاد مشاور دکتر محمد عفتا

۳- استاد ناظر دکتر

۴- استاد ناظر دکتر محمد باقر محمدی

۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی دکتر محمد عفتا

بسمه تعالی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته
که در سال در دانشکده / دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب
آقای دکتر ، مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر و مشاوره سرکار
خانم / جناب آقای دکتر از آن دفاع شده است.»

ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵ دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶ اینجانب دانشجوی رشته مقطع تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: محمد هادی

تاریخ و امضا:

دستورالعمل حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهشهای علمی

دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاستهای پژوهشی دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهشهای علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرحهای تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد ذیل را رعایت نمایند:

ماده ۱- حقوق مادی و معنوی پایان‌نامه‌ها/ رساله‌های مصوب دانشگاه متعلق به دانشگاه است و هرگونه بهره‌برداری از آن باید با ذکر نام دانشگاه و رعایت آیین‌نامه‌ها و دستورالعملهای مصوب دانشگاه باشد.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی می‌باید به نام دانشگاه بوده و استاد راهنما نویسنده مسئول مقاله باشند. تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با مجوز کتبی صادره از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه و براساس آئین‌نامه‌های مصوب انجام شود.

ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرحهای تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق حوزه پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این دستورالعمل در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۱۳۸۴/۴/۲۵ در شورای پژوهشی دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب لازم‌الاجرا است و هرگونه تخلف از مفاد این دستورالعمل از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری خواهد بود.

طریق مراجع قانونی قابل پیگیری خواهد بود. ۱۳۸۴/۴/۲۵

محمد فرهادی

تقدیم به
مادر

که وجودش سرشار از امید و دلگرمی است.

چکیده:

کشورها در سیاست خارجی خود به طرق مختلف جهت گیری می نمایند از جمله این جهت گیری ها سیاست انزوا، عدم تعهد، اتحاد وائتلاف، و بیطرفی است. اما علاوه بر اینها باید سیاست قدرت سوم (یا نیروی سوم) را نیز به آنها افزود جهت گیری که محور سیاست خارجی ایران در برخی از دوره ها بوده است. انقلاب صنعتی و پیامد های آن همرا با تحولات منطقه ای و فرا منطقه ای در اواخر سده ی هیجدهم و سالهای آغازین سده ی نوزدهم/ سیزدهم ق، همزمان با به قدرت رسیدن قاجارها در ایران، سبب ورود ناگزیر ایران به دایره سیاست بین الملل گردید. مشخصه اصلی سیاست خارجی ایران در دوره ی قاجاریه را، در مدت زمانی بیش از یک قرن، رقابت روس و انگلیس تشکیل می داد. پیامد های منفی این رقابت به تدریج دولتمردان ایران را ترغیب نمود تا پای قدرت ثالث را به ایران باز کنند. پیشگامان سیاست نیروی سوم ابتدا صرفا هدف سیاسی داشتند، اما به تدریج در صدد بهره گیری از کمکهای اقتصادی و انسانی قدرت ثالث برای کمک به اقتصاد و اصلاح نظام اداری ایران بر آمدند. در مقطعی از تاریخ آلمانها توانستند از این موقعیت به بهترین نحو استفاده کرده و با دخالت گسترده در بخش اقتصادی کشور دامنه نفوذ خود را در این بخش گسترش داده و با در نظر گرفتن آراء موافق ایرانیان، حکومت و پادشاه ایرانی- بویژه در دوران رضا شاه و جنگ جهانی دوم، دامنه این نفوذ را تا بدان جا رسید که دو قدرت روس و انگلیس را وادار ساخت تا دشمنیهای خود را کنار گذاشته و علیه متحدین و آلمانها دست به اقدام بزنند. در نتیجه ایران توسط روس و انگلیس اشغال گردید و آنان را در برابر رضا شاه به واکنش واداشت. که نتیجه طبیعی این واکنش بر کناری رضا شاه از مقام سلطنت، اشغال نظامی ایران و از دست رفتن منافع ملی ایران شد.

کلید واژه ها:

استراتژی، سیاست خارجی، منافع ملی، قدرت سوم، ایران، آلمان

فهرست مطلب

صفحه	عنوان
	فصل اول: پیشگفتار و کلیات طرح تحقیق و تعریف مفاهیم
۱	مقدمه
۲	۱-۱. بیان مسئله
۴	۲-۱. سوال پژوهش
۴	۳-۱. فرضیه اصلی
۴	۴-۱. روش تحقیق
۵	۵-۱. ادبیات پژوهش
۹	۶-۱. تعریف مفاهیم
۹	۱-۶-۱. استراتژی
۱۲	۲-۶-۱. استراتژی ملی
۱۳	۳-۶-۱. منافع ملی
۱۴	۴-۶-۱. سیاست خارجی
۱۵	۵-۶-۱. امنیت و تهدید
۱۹	منابع
	فصل دوم: بررسی شرایط داخلی و بین المللی اتخاذ استراتژی قدرت سوم
۲۲	۱-۲. مقدمه
۲۲	۲-۲. اهمیت جغرافیایی ایران
۲۴	۳-۲. به قدرت رسیدن رضا شاه و اقدامات وی
۲۷	۴-۲. شرایط داخلی اتخاذ استراتژی قدرت سوم
۲۷	۱-۴-۲. شرایط اقتصادی
۳۱	۲-۴-۲. شرایط سیاسی
۳۳	۳-۴-۲. شرایط نظامی
۳۴	۴-۴-۲. شرایط فرهنگی
	۵-۲. شرایط بین المللی
۳۵	۱-۵-۲. سیاست انگلستان در فاصله دو جنگ جهانی
۳۷	۲-۵-۲. سیاست شوروی در فاصله دو جنگ جهانی
۳۹	۳-۵-۲. روابط ایران و آلمان و سیاست انگلستان در قبال آن
۴۰	۴-۵-۲. روابط ایران و آلمان و سیاست شوروی در قبال آن
۴۱	۴-۶-۲. نتیجه گیری

۴۲	منابع.....
	فصل سوم: بررسی سیاست خارجی رضا شاه
۴۵	۱-۳. مقدمه.....
۴۵	۲-۳. جهت گیری های سیاست خارجی.....
۴۸	۳-۳. سیاست انزوای طلبی.....
۴۹	۴-۳. سیاست عدم تعهد.....
۵۰	۵-۳. سیاست بی طرفی.....
۵۱	۶-۳. سیاست ائتلاف و اتحاد.....
۵۴	۷-۳. امنیت ملی و تهدیدات آن.....
۵۵	۸-۳. دولت رضا شاه و تهدیدات داخلی.....
۵۶	۹-۳. سرکوب شیخ غزعل.....
۵۶	۱۰-۳. سرکوب اسماعیل خان سمیتقو در کردستان.....
۵۸	۱۱-۳. تهدیدات خارجی امنیت ملی: نفوذ کمونیسم و وابستگی اقتصادی.....
۶۰	۱۲-۳. روابط خارجی رضا شاه.....
۶۲	۱۳-۳. سیاست خارجی رضا شاه.....
۶۶	۱۵-۳. نتیجه گیری.....
۶۸	منابع.....
	فصل چهارم: بررسی استراتژی قدرت سوم
۷۵	۱-۴. مقدمه.....
۷۵	۲-۴. سابقه تاریخی استراتژی قدرت سوم.....
۷۹	۳-۴. سیاست قدرت سوم در دوره رضا شاه.....
۸۸	۴-۵. روابط ایران و آلمان در زمان جمهوری وایمار.....
۹۶	۴-۶. به قدرت رسیدن هیتلر و سیاست خارجی نازیسم.....
۱۰۲	۴-۷. نگرانی روس و انگلستان از نفوذ آلمانها در ایران.....
	۴-۸. جایگاه ایران در سیاست خارجی هیتلر، فشار روس و انگلیس، سیاست دفع الوقتی رضا شاه.....
۱۰۵	۴-۹. دلایل نقض بی طرفی ایران در جنگ و اشغال نظامی.....
۱۱۰	۴-۱۰. نتیجه گیری.....
۱۱۴	منابع.....
۱۲۰	فصل پنجم: نتیجه گیری.....
۱۲۶	منابع و مآخذ.....

فصل اول:

پیشگفتار و کلیات طرح

تحقیق و تعریف مفاهیم

فصل اول) کلیات

۱-۱) پیشگفتار

استراتژی قدرت سوم از آنجا که بومی سیاست خارجی ایران است در برهه‌های زمانی از سوی حکومت‌های وقت ایران مورد توجه بوده است. رقابتهای دو قدرت روسیه و انگلستان بر سر نفوذ در ایران باعث شد تا این حکومت‌های که خود را در مقابل نفوذ و مداخله‌ی نمایندگان این قدرت‌ها در امور داخلی ایران عاجز می‌دیدند به این فکر بیافتند که دیگر دولت‌های اروپایی را در امور ایران ذینفع سازند. تا شاید به‌دین ترتیب تا حدودی از نفوذ همسایگان زورگو بکاهند. منظور حکومت‌های وقت این بود که با باز کردن پای دیگر دولت‌های قدرتمند به ایران تعادلی در روابط خود با کشورهای همسایه ایجاد کنند که در آن دوره‌ی زمانی عمدتاً قدرت‌های مورد توجه آمریکا، آلمان و فرانسه بودند.

پژوهش حاضر در پی این مسئله است که آیا اتخاذ این استراتژی و باز کردن پای کشورهای دیگر در امور ایران توانست تعادلی در روابط خود با کشورهای همسایه ایجاد کند. و اینکه آیا اتخاذ این استراتژی در آن برهه‌های زمانی متناسب با منافع ملی و شرایط داخلی و بین‌المللی بوده است.

درباره‌ی پژوهش حاضر نگارنده اذعان می‌کند این کار آغازی است بر راهی طولانی و دشوار که محقق با انگیزه و شناخت کافی در پیش گرفته و امید دارد خوانندگان گرامی منت نهاده و با یاد-آوری ضعف‌ها و قوت‌های موجود در تحقیق راه‌گشای کارهای آینده اینجانب باشند.

به طور یقین اگر نبود بذل عنایت و کمک‌های فکری اساتید محترم گروه علوم سیاسی دانشگاه تربیت مدرس بویژه آقای دکتر ابوالفضل شکوری، آقای دکتر مسعود غفاری که همواره از نظراتشان به‌رمند شده‌ام این پژوهش به سختی به سرانجام خود می‌رسید.

۱-۲) بیان مساله

از آغاز قرن ۱۹ میلادی بازیگران نظام جهانی روسیه و انگلیس رقابت خود را شروع کردند از آنجا که ایران حائل بین این قدرت‌ها و مورد توجه و نفوذ آنها بوده است لذا دخالت های آنها باعث تحولات زیادی در ایران شده و ایران را به سمت یک کشور ثالث برای کاستن از رقابت‌های روس و انگلیس مایل ساخت، کشوری که می بایست برای تحت شعاع قرار دادن منافع سیاسی و اقتصادی مسلط دو قدرت مزبور از توانایی و اقتدار کافی برخوردار باشد. ایران از لحاظ روانی آماده پذیرش دوستی و حمایت هر کشور قدرتمند ثالثی بود که به اندازه‌ی کافی از ایران دور باشد و حاکمیت سیاسی و تمامیت ارضی ایران را به خطر نیافکند.

کشورهای آلمان و آمریکا می توانستند چنین کشوری باشند. در این میان آمریکا از ارجحیت خاصی برخوردار بود. اما سیاست انزواطلبانه‌ای که آمریکا پیش گرفته بود مانع تحقق چنین امری شد. از این رو دولت ایران با توجه به نتایج سیاسی چنین خط و مشی برای توسعه اقتصادی منافع آلمان در ایران رویه ای مناسب در پیش گرفت.

ایران کشوری است که به لحاظ موقعیت جغرافیایی و به اتکاء برخی مولفه های قدرت ملی همواره از اهمیت شایان توجهی برخوردار بوده است. که هیچ وقت از میزان آن کاسته نشده است. وجود مرزهای آبی در شمال و جنوب کشور و همسایگی با کشورهای روسیه و به لحاظ مرزهای زمینی در غرب شمال غربی و شرق و شمال شرقی و همجواری با کشورهای عراق، ترکیه، افغانستان و پاکستان و وجود کوهستان‌های مرتفع در شمال غرب و شمال شرق و دشت های شنی در جنوب و کویر در شرق و تهدیدات منطقه ای و فرا منطقه ای بویژه از سوی روسیه و انگلیس به تشکیلات نظامی گسترده ای نیاز داشت تا بتواند به مقابله با آن شرایط موجود بپردازد و به فراخور قدرت رویارویی با متغیرهای تهدید زای داخلی و خارجی اعم از سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی را دارا می بود. با توجه به اهمیت مساله ی استراتژی نیروی سوم در سیاست خارجی ایران از سال ۱۳۰۴ تا

۱۳۲۰ و عدم ادبیات منسجم و کافی در ارتباط با این موضوع، پژوهش حاضر در صدد است تا ضمن اشاره به ادبیات موجود در این خصوص با مطرح کردن سوال و فرضیه‌ی جدید با رویکردی متفاوت به اهمیت استراتژی فوق بپردازد.

در آن شرایط اتخاذ یک سیاست استراتژیکی قبل از هر چیزی باید در چهارچوب یک استراتژی ملی دنبال می‌شد. هر چند برخی ها قائل به سطح بندی در حیطه استراتژی کلان نیستند اما بر پایه این تحقیق، طرح ریزی استراتژی در ایران چه در آن برهه زمانی و چه در حال حاضر فارغ از استراتژی ملی نیست و امکان پذیر نخواهد بود. مگر با درک واقعی از فرصت‌ها و تهدیدهای محیط داخلی و خارجی ایران.

این تحقیق به نوبه خود دریچه جدیدی را در تاریخ سیاست خارجی در سالهای نامعلوم و مبهم حکومت رضاشاه یعنی دهه ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ می‌گشاید مبهم و نامعلوم بودن از آن جهت که سیاست خارجی در این دوره را قدرت های بزرگ در جنگ جهانی دوم تعیین می‌کرد و از آنجایی که نتیجه جنگ نامشخص بود ابهام سیاست خارجی در این سالها به اوج خود رسید. یکی از این قدرتهای بزرگ که ورود آن به جنگ جهانی دوم تعیین کننده سیاست خارجی رضاشاه بود آلمان به عنوان نیروی سوم بود.

تاثیر گذاری استراتژی نیروی سوم بر سیاست خارجی ایران در این سالها موضوعی است که مورد توجه می‌باشد. اکنون امید می‌رود که این تحقیق بتواند گامی هر چند جزئی در راه شفاف کردن اهمیت قدرت سوم در سیاست خارجی ایران بردارد.

۱-۳) سوال پژوهش

پرسش اصلی این پژوهش اینست که: «آیا استراتژی قدرت سوم در دوره ی زمانی ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ش، منافع ملی ایران را تأمین کرده است؟»

۴-۱) فرضیه:

در دوره‌ی زمانی ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ ه.ش، استراتژی قدرت سوم منافع ملی ایران را تامین نکرد و عامل بروز تهدیدات امنیتی علیه ایران شد.

۵-۱) روش تحقیق

در این نوشته، از روش توصیف و تحلیل پدیده‌ها استفاده شد، و فرضیه‌ی تحقیق در ارتباط با سوال اصلی مورد بررسی و آزمون قرار گرفته است. همانگونه که قبلاً اشاره شد در پاسخ به سوال اصلی، تعریف مفاهیم، ذکر مصادیق و بررسی روندها و رفتارها و ارائه نتایج از منابع متعددی بهره‌برداری شده است.

در جمع‌آوری اطلاعات اولیه و ثانویه (کتابخانه‌ها و آرشیو) استفاده شد. علاوه بر این، محقق از رهگذر مطالعات شخصی و یافته‌ها و تجارب دوره‌ی تحصیلات تکمیلی به انسجام فکری نسبی درباره‌ی موضوع حاضر رسیده و در تجزیه و تحلیل رفتارها و پدیده‌ها از روش‌های توصیفی و تحلیلی بهره‌برده است.

۶-۱) ادبیات پژوهش

نظراتی که پیرامون این موضوع در پی می‌آید، به نحوی متفاوت به مسئله‌ی قدرت سوم اشاره دارند و هیچ کدام به طرح، دفاع یا انکار فرضیه‌ی ما، به صورت خاص و منسجم، نپرداخته‌اند. اما از آنجا که یکی از مفاهیم عمده‌ی پژوهش حاضر، تعریف مفاهیمی خاص در ارتباط با استراتژی یا جهت‌گیری سیاست خارجی است، ابتدا به آثاری که به موضوعات این مفاهیم پرداخته‌اند اشاره خواهد شد، بعد از آن به آثاری که استراتژی قدرت سوم را در حیطه‌های مختلف و بخصوص در عرصه‌ی سیاسی، به بحث و بررسی و نقد نهاده‌اند می‌پردازیم. لازم به یادآوری است که به منظور رعایت جنبه‌ی داده‌رسانی پژوهش و نیز حفظ ارتباط مباحث، فقط به بیان چکیده‌ی این آثار می‌پردازیم.

۱-۶-۱) دسته اول:

یکی از منابعی که به طور کلی به بحث از این مفاهیم، «استراتژی»، «سیاست خارجی»، «امنیت ملی»، «منافع ملی» پرداخته است، کتاب «اصول روابط خارجی»، تألیف دکتر عبدالعلی قوام است. مطالب این کتاب به چند بخش تقسیم شده است و به ترتیب به مباحثی از جمله منافع ملی و انواع آن، الگوهای سیاست خارجی، عوامل موثر بر سیاست خارجی، جهت‌گیریهای سیاست خارجی و... می‌پردازد. دکتر قوام در این کتاب به طور خاص به بحث از استراتژی قدرت سوم نمی‌پردازد، حال آنکه صرفاً به طرح کلیاتی در خصوص جهت‌گیریهای سیاست خارجی در میان کشورها می‌پردازد. این کتاب شرایط و فضای بین‌المللی و همچنین منافع ملی دولت‌ها و جهت‌گیری‌های آنها را بررسی می‌کند.

کتاب دیگری که به توضیح این مفاهیم می‌پردازد، کتاب «مسائل نظامی و استراتژیک معاصر» تألیف مشترک دکتر علیرضا ازغندی و دکتر جلیل روشندل است. این کتاب نیز به بررسی مفهوم «استراتژی»، «عناصر استراتژی»، «استراتژی»، «جغرافیای سیاسی و ژئوپولیتیک»، «سیر تاریخی مفهوم استراتژی و تحول آن» می‌پردازد.

دیگر کتابی که در این مورد، به طرح بحث پرداخته، کتاب «امنیت ملی و نظام بین‌الملل»، تألیف دکتر جلیل روشندل است. این کتاب مروری بر پیدایی مفهوم امنیت ملی است. این کتاب در مجموع به هفت فصل تقسیم می‌گردد. در فصل اول مفهوم «امنیت ملی» مورد بررسی قرار می‌گیرد، فصل دوم آن به بحث «منافع ملی» اختصاص دارد، و بقیه فصول آن راجع به ساختار «قدرت ملی»، نقش و عملکرد آن، «نظام بین‌الملل»، «امنیت ملی»، «عوامل تهدید کننده امنیت ملی» و «دگرگونیهای امنیت ملی» می‌پردازد. سه منبع مورد اشاره در فوق، به طور خاص به بحث از استراتژی قدرت سوم نپرداخته‌اند اما در پی‌ریزی بن‌مایه‌های نظری پژوهش حاضر مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

مواردی که در ادامه به آنها اشاره خواهد شد، آثاری هستند که به طور خاص به بحث از استراتژی قدرت سوم پرداخته اند. از جمله ی این آثار، کتاب «اهمیت استراتژیک ایران در جنگ جهانی دوم» تألیف همایون الهی است. این کتاب به موقعیت جغرافیایی و اهمیت استراتژیکی ایران، و تاریخچه ی روابط ایران و آلمان می پردازد. همچنین کتاب مذکور به گرایش رضاشاه به سوی آلمان اشاره می کند، اما شرایط اقتصادی و اجتماعی ایران را چندان مورد توجه قرار نمی دهد گر چه به سیاست دو قدرت روسیه و انگلستان، و چگونگی برخورد این دو کشور در قبال نفوذ آلمان در ایران می پردازد.

دیگر اثری که به صورت اجمالی به بحث اهمیت استراتژیکی ایران و گرایش رضاشاه در رفتن به سوی آلمان می پردازد، کتاب «قبله ی عالم» تألیف گراهام فولر است. این کتاب بیشتر به بررسی سیاست اتخاذ شده توسط ایران در قبال همسایگان خود از جمله اعراب، ترکیه، روسیه، افغانستان می پردازد. این اثر، بحثی بسیار کلی را در خصوص گرایش رضاشاه به سوی آلمان مطرح می کند و به جزئیات تاریخی آن نمی پردازد.

دکتر عبد الرضا هوشنگ مهدوی در قالب آثاری با عنوان های «سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی» و «تاریخ روابط خارجی ایران» به صورت خلاصه و در زمینه ای متفاوت به بحث ایران و آلمان می پردازد. کتاب «سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی» شامل هفت فصل می باشد که از بین این فصول فقط فصل اول آن مربوط به دوران رضاشاه است. که در این فصل راجع به کودتای سوم اسفند، عهدنامه ی مودت ایران و شوروی، نخست وزیر سردار سپه و پادشاهی وی، لغو پاره ای از امتیازات بیگانگان، پیمان عدم تعرض و همکاری خاورمیانه و همچنین، برقراری روابط دوستانه با رایش آلمان تا آغاز جنگ جهانی می پردازد.

کتاب «تاریخ روابط خارجی ایران» نیز شامل نه فصل است که فقط فصل نهم آن به موضوع بحث ما مربوط می شود. دیگر فصول این کتاب به دوران بعد از حکومت رضا شاه پرداخته است.

دکتر علی اصغر زرگر نیز در کتاب «تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در دوره ی رضا شاه» به مسئله ی قدرت سوم و گرایش ایران به سوی آلمان می پردازد . یک فصل این کتاب اختصاص دارد به روابط ایران و آلمان، و در آن اشاره‌ای کلی به سیاست قدرت سوم از سوی رضا شاه در رفتن به سمت آلمان شده است. از بین آثاری که در این نوشتار مورد نظر قرار گرفته‌اند، این اثر تنها کتابی است که تا حدودی بحث از سیاست قدرت سوم را مطرح می کند.

کتاب «روابط خارجی ایران»، تألیف دکتر ازغندی نیز در اینجا مورد نظر قرار گرفته است. این کتاب، به‌طور عمده روابط تجاری- اقتصادی ایران و آلمان را مورد توجه قرار داده و سعی در نشان دادن نفوذ اقتصادی و سیاسی آلمان در ایران داشته است اما به بحث سیاست قدرت سوم نمی پردازد منبع دیگر، کتاب «سیاست خارجی ایران دوران پهلوی»، تألیف دکتر منوچهر محمدی می- باشد، این کتاب، شش فصل دارد که فصل اول آن به تقسیم‌بندی دولت‌ها از نظر میزان استقلال در تصمیم‌گیری سیاست خارجی می‌پردازد. فصل دوم این اثر به اهداف قدرتهای ذینفوذ و سلطه‌گر در ایران و سیاست‌های آنها توجه دارد. فقط در فصل سوم و چهارم از این کتاب است که اشاره‌هایی به کودتای سوم اسفند، سیاست‌های داخلی رضاشاه و گرایش رضاشاه به آلمانی‌ها شده است. بقیه‌ی فصول آن به دوران محمدرضاشاه پهلوی می‌پردازد.

منبع دیگری که به روابط ایران و آلمان می‌پردازد کتاب، «روابط سیاسی و اقتصادی ایران و آلمان بین دو جنگ جهانی» تألیف فاطمه پیرا است. در این کتاب، همان‌طور که از نام آن بر می‌آید، به روابط سیاسی و اقتصادی ایران و آلمان پرداخته شده و این اثر، بیشتر جنبه‌های اقتصادی روابط ایران و آلمان را مدنظر دارد؛ هر چند اشاره‌هایی کلی در جهت سیاست قدرت سوم و نقش آلمانها در اجرای این سیاست را نیز در این کتاب شاهد هستیم.

در کتاب «اصلاحات اقتصادی رضاخان و تاثیر عوامل خارجی»، تألیف محمدرسول آهنگران، به بررسی اصلاحات از نظر رضا شاه و تمایل وی در برقراری روابط با یک قدرت ثالث اشاره‌هایی شده

است. همچنین، در این کتاب، به تمایل مردم ایران نسبت به آلمان در آن دوران و نیز سیاست های آلمان در قبال ایران می پردازد اما به موضوع سیاست قدرت سوم و نقش بازیگران بین المللی (روس و انگلیس) در اتخاذ این استراتژی توجهی نشده است.

دکتر ایرج ذوقی، در قالب دو اثر با عناوین «ایران و قدرتهای بزرگ در جنگ جهانی دوم» و «تاریخ روابط سیاسی ایران و قدرتهای سیاسی» به روابط ایران و آلمان در بعد اقتصادی می پردازد. از جمله، در فصول اول دو منبع فوق، به روابط ایران و آلمان قبل از جنگ جهانی اول و در ادامه به روابط ایران و آلمان بعد از جنگ جهانی اول پرداخته شده است. اگرچه این اثر به طور خاص به موضوع پژوهش پیش رو نمی پردازد، اما مباحث آن در شالوده‌ی نظری بحث حاضر و در بررسی موضوع آن، مورد توجه قرار گرفته است.

مفهوم استراتژی

استراتژی در وهله نخست، بیش از آنکه واژه‌ای سیاسی تلقی شود، اصطلاحی نظامی به نظر می‌رسد و امروزه از جمله مفاهیم میان رشته‌ای است و جنبه‌های سیاسی اقتصادی، فرهنگی و نظامی را در مطالعات استراتژیک کشورها را در بر می‌گیرد.

واژه استراتژی از ریشه‌ی یونانی strategema است که خود از واژه‌ی strategos به معنای ژنرال ارتش مشتق شده است. Stratos به معنای ارتش و ago به معنای هدایت است. بنابراین واژه مزبور به معنای هدایت ارتش می‌باشد.^۲

این مفهوم در دوره‌های زمانی بسیار طولانی تحول پیدا کرده و به شکل نوین امروزی درآمدہ است. ریشه‌های بحث استراتژی در نوشته‌ها یا مجموعه پند های سان تزو (سال ۵۰۰) قبل از میلاد دیده می‌شود که «هنر جنگ» شاهکار وی می‌باشد [۱]. هنر جنگ بهترین نمونه باقی مانده از دوران کلاسیک استراتژی است که در عین حال، در شکل‌گیری استراتژی مدرن نیز موثر بوده است.

نقطه عطف تحول مفهوم استراتژی در دوره‌ی جدید، مکتب کلاوزویتز است. از این دیدگاه، استفاده از نیروهای مسلح در درگیری، در حوزه‌ی تاکتیک قرار دارد و استفاده از درگیری‌ها برای رسیدن به هدف جنگ، در حوزه‌ی استراتژی است، براین اساس در تعریف کلاوزویتز، استراتژی عبارت بود از به کارگیری نبردها به عنوان وسیله‌ای برای دستیابی به هدف جنگ [۲].

کاربرد جدید مفهوم استراتژی، قدرت اداره جنگ و اختیارات گذشته را از انحصار فرماندهان نظامی در صحنه عملیات خارج می‌کند و جنگ به ابزاری برای تعقیب اهداف ملی تبدیل می‌شود. برپایه‌ی این تحول حتی اگر در یک عملیات جنگی، پیروزی در صحنه نبرد بدست آید اما هدف سیاسی جنگ تامین و برآورده نشود استراتژی با شکست مواجه خواهد شد. جمله معروف کلاوزویتز

۲- مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، دکتر علیرضا ازغندی، دکتر جلیل روشندل، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۷۸.